

ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΑΝΆΛΕΚΤΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΡΕΥΝΩΝ Α.Π.Θ.

ΤΕΥΧΟΣ 90

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2004

Ενιαίος χώρος για τη γνώση με νέο ρόλο στις περιφέρειες

- Οι προβληματισμοί που αναπτύσσονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση για την κοινωνία της γνώσης, τα πανεπιστήμια και τις περιφέρειες
- Οι όροι «οικονομία και κοινωνία της γνώσης» μπήκαν για πρώτη φορά στην κορυφή της ατζέντας προτεραιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μια νέα σχέση με την περιφέρεια φανερώνει η ευρωπαϊκή εμπειρία

Ένας πολύτιμος κατάλογος που «προτείνει» σε κάθε αναγνώστη νέες ιδέες, σκέψεις για καινοτόμες δράσεις και στρατηγικές

Η βαρυσήμαντη γνωμοδότηση της Επιτροπής των περιφερειών

Η διερευνητική γνωμοδότηση της Επιτροπής με θέμα:
«Ο ρόλος των πανεπιστημίων για την τοπική
και περιφερειακή ανάπτυξη στην Ευρώπη της γνώσης»

Θ'

Εικόνα 10:
Τμήμα ενεπίγραφου
αττικού αμφορέα
τύπου SOS για λάδι
(6^{ος} αι. π.Χ.).

Ανασκαφή, συντήρηση, καταγραφή και μελέτη αρχαίου οικισμού στο Καραμπουρνάκι

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Επιστημονικώς υπεύθυνος

Μιχάλης Τιβέριος, καθηγητής κλασικής αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Συνεργάτες

Ελένη Μανακίδου, λέκτορας κλασικής αρχαιολογίας Α.Π.Θ.
Δέσποινα Τσιαφάκη, ερευνήτρια Γ' στο Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής
και Πολιτιστικής Τεχνολογίας, Ξάνθη

Φορείς χρηματοδότησης

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης
Δήμος Καλαμαριάς (έως και το 2001)

Διάρκεια έργου

1994 και εξής

Σημαντικά οικοδομικά λείψανα (σπίτια και λιθόστρωτα), αλλά και πλούσια κεραμικά ευρήματα, έφεραν στο φως οι ανασκαφικές έρευνες, που πραγματοποιούνται από το 1994 στον αρχαίο οικισμό μέσα στο πρώην στρατόπεδο Κόδρα στο Μικρό Καραμπουρνάκι. Ο οικισμός, που βρίσκεται πάνω σε χαμηλό λόφο, είναι πολύ πιθανόν να αποτελεί τον πυρήνα της αρχαίας Θέρμης.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένοι κυψελόμορφοι υπόσκαφοι χώροι, λαξεμένοι μέσα στο σκληρό φυσικό έδαφος, που αποτελούσαν δωμάτια ημιυπόγειων κατοικιών. Παρόμοιες κατοικίες είναι γνωστές και από αλλού, ιδιαίτερα από τις βόρειες περιοχές του Ευξείνου Πόντου.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της ανασκαφής -η οποία πραγματοποιείται υπό τον καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας, Μιχάλη Τιβέριο, με τη συμμετοχή φοιτητών- αποτελούν οι λάκκοι που εντοπίστηκαν σε διάφορα σημεία της τούμπας. Πρόκειται μάλλον για ένα είδος αρχαίων «χωματερών», προορισμένων να δέχονται κυρίως κεραμικά συντρίμια.

Το σύνολο των ευρημάτων υπογραμμίζει την έντονη εμπορική δραστηριότητα και τον πρωτεύοντα ρόλο του οικισμού, ο οποίος μαζί με το λιμάνι του (ίχνη του οποίου έχουν εντοπιστεί μέσα στη θάλασσα κάτω από το σημερινό Κυβερνείο), αποτελούσε το σημαντικότερο οικονομικό κέντρο στο μυχό του Θερμαϊκού κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους.

ΑΠΟ ΤΟ 1994 Η ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΚΟΔΡΑ

Εικόνα 1:
Γενική
άποψη
ανασκαφικών
τομών στην
κορυφή της
τούμπας.

Θεσσαλονίκη: Εντοπίστηκε ο πυρήνας της αρχαίας Θέρμης στο Μικρό Καραμπουρνάκι

Ένα εμπορικό, οικονομικό και ναυτιλιακό κέντρο των αρχαϊκών και των κλασικών χρόνων έρχεται στο φως στο ακρωτήριο της πόλης. Όλη η περιοχή γύρω από το Κυβερνείο, μέσα και έξω από τη θάλασσα, εμφανίζει μεγάλο αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Οι ανασκαφικές έρευνες στον αρχαίο οικισμό που βρίσκεται πάνω σε χαμηλό λόφο μέσα στο πρώην στρατόπεδο Κόδρα στο Μικρό Καραμπουρνάκι ξεκίνησαν από το καλοκαίρι του 1994 υπό τη διεύθυνση του καθηγητή κλασικής αρχαιολογίας Μιχάλη Τιβέριου και με τη συμμετοχή φοιτητών αρχαιολογίας. Πολύ πιθανόν εδώ έχουμε τον πυρήνα της αρχαίας Θέρμης, του σημαντικότερου οικισμού στο μυθό του Θερμαϊκού κόλπου πριν κτιστεί η Θεσσαλονίκη.

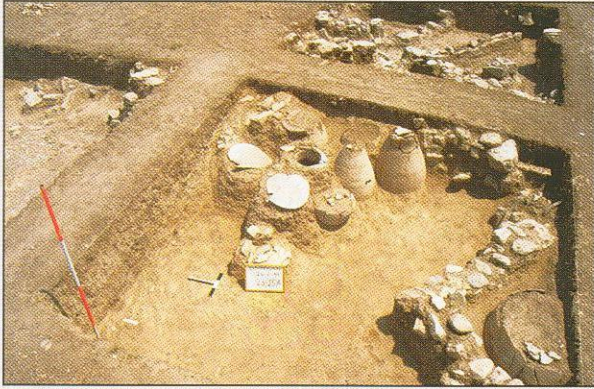
Η μέχρι τώρα ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως σπίτια και λιθόστρωτα. Τα περισσότερα οικοδομικά λείψανα χρονολογούνται στους αρχαϊκούς χρόνους. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένοι κυψελόμορφοι υπόσκαφοι χώροι που αποτελούσαν δωμάτια ημιυπόγειων κατοικιών.

Πλούσια είναι τα κεραμικά ευρήματα, τα οποία χρονολογούνται από τα γεωμετρικά έως και τα κλασικά χρόνια (8^{ος}-4^{ος} αι. π.Χ.). Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν πολλά εισαγμένα αγγεία από διάφορα κέντρα του αρχαίου ελληνικού κόσμου (Εύβοια, Κόρινθος, Αθήνα, Χίος, Μίλητος κ.ά.). Αξιόλογη και πολυάριθμη είναι και η ντόπια κεραμική. Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνονται επίσης ειδώλια, υφαντικά βάρη, μυλόπετρες, μήτρες κοσμημάτων και κοσμήματα, ελάσματα, πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη και άλλα.

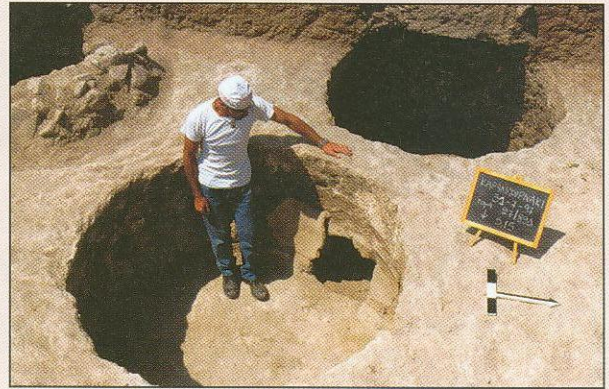
Παράλληλα με τις ανασκαφές γίνεται συντήρηση, σχεδίαση, φωτογράφιση και καταγραφή των ευρημάτων στο ανακαινισμένο παλιό κτηνιατρείο του στρατοπέδου που βρίσκεται κοντά στον αρχαιολογικό χώρο και έχει παραχωρηθεί στο πανεπιστήμιο για τις ανάγκες της ανασκαφής.

Τα ανασκαφικά δεδομένα

Ο αρχαίος οικισμός (εικ. 1) βρίσκεται στην κορυφή χαμηλού λόφου (τούμπα), στο χώρο του πρώην στρατοπέδου Κόδρα στο Μικρό Καραμπουρνάκι. Στην πανεπιστημιακή ανασκαφή, η οποία ξεκίνησε το 1994 και διεξάγεται κάθε

Εικόνα 2: Αποθηκευτικός χώρος (πιθεών).

Εικόνα 3: Δύο χώροι ημιυπόγειας κατοικίας.

καλοκαίρι μέχρι σήμερα, μετέχουν πολλοί προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές αρχαιολογίας τόσο από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο όσο και πανεπιστήμια του εξωτερικού.

Πάνω στο λόφο είχε πραγματοποιηθεί μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα ήδη το καλοκαίρι του 1930 από τον τότε καθηγητή Αρχαιολογίας Κωνσταντίνο Ρωμαιο και φοιτητές του Α.Π.Θ. Μικρής κλίμακας έρευνες με σημαντικά ευρήματα έγιναν και το 1954 από την τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων, κατά τη διάνοιξη της παραλιακής οδού που συνδέει τη Θεσσαλονίκη με τη Νέα Κρήνη (Αρετσού).

Δυστυχώς η συνεχής χρήση του χώρου από στρατιωτικές μονάδες και οι κάθε λογής εγκαταστάσεις και δραστηριότητες (σύγχρονες οχυρώσεις, πολυβολεία, ισοπεδώσεις, ταφές αλόγων του ιππικού) είχαν ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση των νεότερων επιχώσεων του οικισμού και τη διατάραξη των αρχαίων στρωμάτων.

Οικίες, πλακόστρωτα και λάκκοι

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της ανασκαφής αποτελούν οι λάκκοι που εντοπίστηκαν σε διάφορα σημεία της τούμπας και οι οποίοι φαίνεται ότι είχαν ανοιχθεί στην αρχαιότητα για να δεχθούν «απορρίμματα», κυρίως κεραμικά συντρίμμια. Παρόμοιους λάκκους με άφθονη κεραμική, κυρίως του 7^{ου} και 6^{ου} αι. π.Χ. έφεραν στο φως και οι ανασκαφικές έρευνες της ΙΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στα ανατολικά-νοτιοανατολικά της τούμπας.

Το μεγαλύτερο τμήμα της κορυφής της τούμπας έχει ενταχθεί σε τοπογραφικό κάρναβο, βάσει του οποίου χαράζονται οι ανασκαπόμενες τομές. Μέχρι και το 2003 ανοίχθηκαν 90 σκάμματα, διαστάσεων 4x4 μ., το βάθος των οποίων δεν ξεπερνά συνήθως το 1,50 μέτρο. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως οικοδομικά λείψανα που χρονολογούνται κυρίως από τον 7^ο μέχρι και τον 5^ο αιώνα π.Χ.

Τα κατάλοιπα αυτά ανήκουν σε δύο φάσεις: η παλιότερη χρονολογείται γύρω στα μέσα του 6^{ου} αιώνα και η νεότερη στις αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Πρόκειται για οικίες με ορθογώνια δωμάτια και αποθηκευτικούς χώρους με πιθάρια και εμπορικούς αμφορείς (εικ. 2), ενώ μερικές φορές εντοπίστηκαν και μικρά λίθινα πλακόστρωτα για οικιακές εργασίες. Από τους τοίχους σώζονται μόνον οι υποθεμελιώσεις τους. Μέσα στα δωμάτια βρέθηκαν

πολλά πήλινα αγγεία, πήλινα υφαντικά βάρη, μυλόπετρες και τριπτήρες.

Ως οικιακοί χώροι θα πρέπει να θεωρηθούν και ορισμένοι ημιυπόγειοι, συνήθως κυψελόμορφοι και σπανιότερα ορθογώνιοι, χώροι λαξευμένοι μέσα στο σκληρό φυσικό έδαφος (εικ. 3). Η μέγιστη διάμετρος των κυψελόμορφων κατασκευών ποικίλει από 1,50-2,50 μ. Ορισμένες αποτελούνται από δύο χώρους που επικοινωνούν μεταξύ τους με μικρό άνοιγμα. Η ανωδομή τους συνεχιζόταν πάνω από την επιφάνεια του εδάφους με λίθους και πλίνθους.

Εντός τους βρέθηκαν θραύσματα από πήλινες εστίες, αποθηκευτικά και μαγειρικά σκεύη, πήλινα υφαντικά βάρη, τμήματα περιρραντηρίων και λεκανών, λίθινοι πελέκες και πεσσοί, πολλά θαλασσινά όστρεα, οστά ζώων και πουλιών, διάφορα άλλα μικροαντικείμενα - ορισμένα από αυτά χάλκινα- πήλινα ειδώλια και μεγάλες ποσότητες κεραμικής, εγχώριας και εισαγμένης, του 8^{ου}, 7^{ου} και 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Παρόμοιες κατοικίες είναι γνωστές και από αλλού, ιδιαίτερα από τις βόρειες περιοχές του Ευξείνου Πόντου. Από αρχαίες πηγές γνωρίζουμε ότι οι Φρύγες που ζούσαν στο χώρο της Μακεδονίας ακόμη και κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ. κατοικούσαν κάτω από τη γη, ενώ οι Μακεδόνες ονόμαζαν τις κατασκευές αυτές «αργέλας».

Εισαγόμενα κεραμικά ευρήματα

Στον οικισμό ήρθαν στο φως μεγάλες ποσότητες εισαγμένης κεραμικής από τα σημαντικότερα εργαστήρια του αρχαίου ελληνικού κόσμου, όπως της Αθήνας, της Κορίνθου, της Εύβοιας, της Λακωνίας και της Ανατολικής Ελλάδας (Λέσβος, Χίος, Σάμος, διάφορες ιωνικές πόλεις της Μικράς Ασίας). Τα περισσότερα από αυτά τα αγγεία χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή, δηλαδή στον 7^ο και 6^ο αι. π.Χ., ενώ υπάρχουν και αρκετά παλιότερα δείγματα κυρίως από τον 8ο αι. καθώς και νεότερα από τον 5^ο αι. και ελάχιστα προς το παρόν από τον 4^ο αι. π.Χ.

Ανάμεσα στα εισαγμένα αγγεία ξεχωρίζουν τα εξαιρετικής ποιότητας προϊόντα από την Ανατολική Ελλάδα, όπως κύλικες με πουλιά, πινάκια (εικ. 4), χιώτικοι κάλυκες (εικ. 5), ιωνικές κύλικες, αιολίζοντες λέβητες και άλλα. Αρκετά κορινθιακά (εικ. 6) και αττικά μελανόμορφα αγγεία είναι επίσης διακοσμημένα από έξοχους αγγειογρά-

φους. Τα αττικά ερυθρόμορφα και μελαμβαφή αγγεία, χρονολογούνται κυρίως στον 5^ο αι. π.Χ. και διακρίνονται για την ποιότητά τους.

Η ντόπια κεραμική και το εμπόριο

Εξίσου ενδιαφέρουσες και πολυάριθμες είναι και οι κατηγορίες της ντόπιας κεραμικής που χρονολογούνται από τους γεωμετρικούς ως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν αγγεία διαφόρων σχημάτων της Εποχής του Σιδήρου, ενώ από τους αρχαϊκούς χρόνους αναφέρουμε τις μεγάλες ποσότητες από ωκέλυφα ερυθροβαφή αγγεία –τα οποία πιθανότατα κατασκευάζονταν στον οικισμό– (εικ. 7), οινοχόες με ταινιωτή διακόσμηση και «φλασκόμορφες» οινοχόες (εικ. 8).

Αξιοσημείωτος είναι επίσης ο αριθμός των εμπορικών οξυπύθμενων αμφορέων διαφόρων εργαστηρίων με τους οποίους γινόταν η μεταφορά προϊόντων, κυρίως λαδιού και κρασιού, στο λιμάνι του αρχαίου οικισμού. Έτσι γνωρίζουμε ότι εκεί έφταναν στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια μεγάλες ποσότητες κρασιού κυρίως από τη Χίο (εικ. 9), τη γειτονική Μένδη, τη Σάμο, τη Λέσβο, από πόλεις της Μικράς Ασίας, όπως τις Κλαζομενές ή τη Μίλητο, και άλλα μέρη.

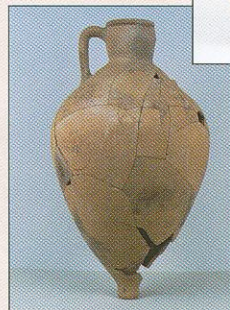
Το λάδι προερχόταν εκτός των άλλων από την Αθήνα, την Κόρινθο και τη Σάμο. Σε ορισμένους από τους αμφορείς υπάρχουν εγχάρακτες ή γραπτές επιγραφές με εμπορικά σύμβολα και συμπληγήματα. Σε μία περίπτωση (εικ. 10) μάλιστα έχουμε το όνομα ενός Αθηναίου πιθανόν ελαιοπαραγωγού, κάποιου Καλλία, του οποίου το προϊόν έφθασε στις πρώτες δεκαετίες του 6^{ου} αι. π.Χ. στον αρχαίο οικισμό. Δεν λείπουν ακόμη και

Εικόνα 7:
Ωκέλυφα αγγεία
τοπικού εργαστηρίου
(6^{ος} αι. π.Χ.).

Εικόνα 8:
Στιλβωτή
«φλασκόμορφη»
οινοχόη τοπικού
εργαστηρίου (6^{ος}
αι. π.Χ.).

Εικόνα 9:
Χιώτικος
οξυπύθμενος
αμφορέας
για κρασί
(ύστερων
αρχαϊκών
χρόνων).

οι ξενόγλωσσες επιγραφές, όπως καρικές, με εμπορικό πιθανότατα περιεχόμενο.

Από τα υπόλοιπα ευρήματα σημειώνουμε πήλινα ειδώλια, πήλινες και λίθινες μήτρες που χρησίμευαν για την κατασκευή κοσμημάτων, χάλκινα ελάσματα και πολλά πήλινα πηνία και υφαντικά βάρη.

Η πόλη γνώρισε περιόδους μεγάλης ακμής

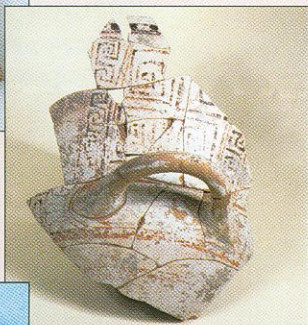
Όλα τα παραπάνω ευρήματα υπογραμμίζουν την έντονη εμπορική δραστηριότητα και τον πρωτεύοντα ρόλο του οικισμού που ανασκάπτεται, ο οποίος μαζί με το λιμάνι του –πιθανά ίχνη του οποίου έχουμε εντοπίσει μέσα στη θάλασσα κάτω από το σημερινό Κυβερνείο– αποτελούσε το σημαντικότερο οικονομικό κέντρο στο μυχό του Θερμαϊκού κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους.

Με βάση τα δεδομένα των μέχρι σήμερα ερευνών είναι πολύ πιθανόν ο οικισμός στο Καραμπουρνάκι να ταυτίζεται με τον πυρήνα της αρχαίας Θέρμης, της σπουδαιότερης πόλης στην περιοχή πριν την ίδρυση της Θεσσαλονίκης, πόλης κτισμένης «κωμηδόν». Η αρχαϊκή περίοδος φαίνεται ότι υπήρξε εποχή μεγάλης ακμής για τον αρχαίο οικισμό, με έντονη παρουσία των Ελλήνων της Ανατολικής Ελλάδας, κυρίως Ιώνων, αλλά και εμπόρων από διάφορες περιοχές, ακόμη και από την Καρία.

Παράλληλα με την ανασκαφή διεξάγονται κάθε χρόνο, από το 1997 και εξής, συστηματικές εργασίες συγκόλλησης, καταγραφής, σχεδίασης και φωτογράφισης του ανασκαφικού υλικού κυρίως από τους φοιτητές που συμμετέχουν στις έρευνες. Αυτό είναι δυνατό, γιατί από τον Απρίλιο του 1997 η πολυπληθής ομάδα εγκαταστάθηκε στο επισκευασμένο παλιό Κτηνιατρείο του τέως στρατοπέδου, που παραχωρήθηκε από την Κτηματική Εταιρεία του Δημοσίου στο πανεπιστήμιο για τις ανάγκες της ανασκαφής.

Εικόνα 4:
Αποσπασματικό πινάκιο
Ανατολικής Ελλάδας
(αρχαϊκών χρόνων).

Εικόνα 5:
Αποσπασματικός
χιώτικος κάλυκας
(τέλη 7^{ου} αι. π.Χ.).

Εικόνα 6:
Αποσπασματικός
κορινθιακός κιονωτός
κρατήρας (6^{ος} αι. π.Χ.).